

***Mantıku't-Tayr*'ın Türkçe Yeniden Yazımları Üzerine Eleştirel-Analitik Bir İnceleme**

A Critical-Analytical Review on the Turkish Rewritings of *Mantıku't Tayr*

Derleme/Review

Erdem AKGÜN*

*Dr., Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık, erdemakgun@halic.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5884-7007

ÖZET

Bu çalışma, Zehra Toska ve Nedret Kuran-Burçoğlu'nun 1996 tarihli "Ferideddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr* Adlı Yapıtının 14., 16., 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları" başlıklı makalesinden yola çıkmaktadır. Bahsi geçen bu makale daha ziyade edebiyat tartışmalarının sorunsallaştırdığı noktalara ağırlık vererek bir edebiyat incelemesi bakış açısıyla yazılmıştır. Öte yandan bu incelemede ise, çeviribilim kavramlarına ve çeviribilim dahilinde sorunsallaştırılan noktalara öncelik vererek yapılan yeni bir sorgulama ve analiz, bahsi geçen makalede yeni bir katmanda fark edilebilecek çok zengin tespitler olduğunu ortaya koymayı, bunları Çoğuldizge Kuramı kavramları çerçevesinde analitik-eleştirel bir şekilde incelemeyi ve tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, Çoğuldizge Kuramı'nı temel alan araştırmalarda sıklıkla kullanılan D'hulst'ün (2001) dizgesel-analitik bir yaklaşım için ortaya attığı *quis* (kim?), *ubi*? (nerede?), *cur*? (neden?), *quando*? (ne zaman?) gibi sorulara vermeye çalıştığı cevapların da doğrultusunda, Gülşehri, Zaifi, Fedai Dede ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirileri kapsamlı bir şekilde incelenirken, çevirmenlerin benimsedikleri stratejiler ile dönemin değişen normlarının çevirilere nasıl yansıdığı sorgulanır. Bu makalede, çeviri metinlerin bağlamları dikkate alınarak, erek edebiyat dizgesi içindeki konumları değerlendirilmiş, aynı zamanda çevirmenlerin tarihin ve toplumsal gelişimin farklı dönemlerinde toplumun bilgilenebilmesi, kültür planlamalarının topluma aktarılması, toplumun eğitilmesi ve edebiyat dizgesinin geliştirilmesi/değişimi bağlamlarındaki değişen ve etkin rolleri vurgulanmıştır. Ayrıca farklı dönemlerde aynı kaynak metnin yeniden yazımlarının yapılması, çevirilerin her dönemde değişen normlara uyacak şekilde yeniden üretildiğini gösterir. Bu tespitlerden hareketle Çoğuldizge Kuramı dahilinde, 14. yüzyılda edebiyat ve kültür alanında üretilmeye başlanan çeviri eserlerin, edebiyat dizgesi içinde zamanla ayrı bir çeviri eserler dizgesi oluşturduğu söylenebilir. 16. yüzyıldan itibaren de bu dizgenin yeni çeviriler ve bunlardan hareketle oluşturulan fikirlerin ve telif eserlerin 'Osmanlı kültürlerarası alanı' bağlamında bir 'çoğuldizge'ye evrildiği iddia edilebilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma, çeviri pratiklerinin kültürel ve dönemsellik bağlamında nasıl değiştiğini anlamada dizgesel bir bakış açısıyla inceleme yapmanın kazandıracağı yeni kavramsal sorgulamaları da göstererek alana önemli katkılar sağlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: çeviri tarihi, çoğuldizge, dönemsel normlar, yeniden yazım, Osmanlı kültürlerarası alan dizgesi

ABSTRACT

This study aims to analytically and critically examine Zehra Toska and Nedret Kuran-Burçoğlu's (1996) article titled "Ferideddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr* Adlı Yapıtının 14, 16, 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları [Turkish Rewritings of Ferideddin-i Attar's *Mantıku't-Tayr* Made in the 14th, 16th, 17th and 20th Centuries]" within the framework of translation studies and the Polysystem Theory. In this study, while comprehensively analyzing the translations by Gülşehri, Zaifi, Fedai Dede, and Abdülbaki Gölpınarlı, the research investigates how the strategies adopted by the translators reflect the changing norms of the periods they lived in, in line with the responses to questions proposed by D'hulst (2001) in his systemic-analytic approach, such as *quis?* (who?), *ubi?* (where?), *cur?* (why?), and *quando?* (when?). The study evaluates the positions of the translated texts within the target literary system while specifically taking into account their contextual backgrounds and repercussions. In so doing, it highlights the key and influential roles of translators as well in enlightening social actors and culture planning across different time periods within the focal target literary system. Furthermore, the re-creation of the same source text into translations in different periods demonstrates that the translations were continuously re-produced to adapt to the changing norms of each period. This work uncovers the evolution of translation practices, which began in the 14th century and gradually transformed into a system, and by the 16th century, into a polysystem, ultimately contributing to the formation of an Ottoman system of intercultural. In conclusion, this study provides significant insights into how translation practices have evolved within the cultural and historical context.

Keywords: translation history, polysystem, contextual norms, rewriting, Ottoman system of intercultural

1. Giriş

Bu çalışmada Zehra Toska ve Nedret Kuran-Burçoğlu (1996)'nın "*Ferideddin-i Attar'ın Mantıku't – Tayr* Adlı Yapıtının 14., 16., 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları" başlıklı makalesinde tartıştıkları üzerine çeviribilimsel bakış açısı ve Çoğuldizge Kuramı kavram ve dizgesel konumlandırma soruları çerçevesinde analitik-eleştirel bir inceleme yapılacaktır. Makalenin kısa bir özetini takiben, makalede ele alınan Gülşehri, Zaifi, Fedai Dede ve de Abdülbaki Gölpınarlı tarafından oluşturulmuş olan dört farklı çeviri metnin daha detaylı bir incelemesi sunulacaktır.

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) makalesi, Osmanlı erken dönem çeviri pratiklerini tarihsel bir perspektifle ele alan öncü çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, 1995-1998 yılları arasında Saliha Paker'in yürütücülüğünde Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen "Türk Edebiyatı'nın Osmanlı'nın İlk Dönemlerindeki Çeviri Yaklaşımları" başlıklı kapsamlı araştırma projesine dayanmaktadır.

İlk olarak 1995 yılında 'Translation as Intercultural Communication' adlı uluslararası bir kongrede İngilizce sunulan bu araştırma, tarihsel çeviri incelemelerine katkı sunma amacıyla daha sonra Türkçeye çevrilmiş, içerik açısından genişletilmiş ve 1996 yılında makale formunda yayımlanmıştır. Bu bağlamda makale, Osmanlı çeviri

tarihine ilişkin metodolojik ve kavramsal açılımları bir araya getirerek, Türkiye’de tarihsel çeviri çalışmaları alanının kurumsallaşmasına katkıda bulunan erken örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda sözü edilen makale temelde bu dört farklı çeviri özelinde çevirmenlerce benimsenen farklı stratejileri ve normları inceler. Bu incelemeyi de betimleyici bir yaklaşımla, çeviribilim terminolojisi kullanılmasına rağmen yazarların edebiyat kökenli oluşları neticesinde gelişen daha çok edebi bir inceleme bakış açısı altında ve karşılaştırmalı olarak yapar. Bu çalışma ise, söz konusu makaleyi ve ileri sürdüğü savları çeviribilimin kavramlarını kullanarak ve yine çeviribilimin kuramsal uzamında, özellikle de Sistem Kuramı ekseninde ele almaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, çeviriyi toplumsal, kültürel ve edebi sistemlerle etkileşim içinde konumlandıran ve onu normatif olmayan, betimleyici yaklaşımlarla irdeleyen düşünsel alan dahilinde incelemektedir. Bu çerçevede çalışma, ilgili makalenin savlarını hem tarihsel bağlamları hem de erek edebiyat dizgesi içindeki konumları açısından değerlendirmektedir. Bunu yaparken de çeviri ürünlerini ve yaklaşımlarını dizgesel ilişkiler ve konumlanmalar üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle çeviri pratiklerinin ve eyleycilerinin, merkez-çevre ilişkileri ve edebi dizge içindeki işlevleri bakımından nasıl konumlandığını analiz ederken sistem kuramına, çeviri metinlerin toplumsal işlevlerinin incelenmesinde odaklanılan alımlanma biçimlerine ve bu çevirilerin muhataplarının kim/ne olduğuna dayalı bir çözümleme sunmaktadır.

2. Yöntem ve Amaç

Bu çalışma, 14., 16., 17. ve 20. yüzyıllarda yapılan dört farklı Türkçe *Mantıku’t-Tayr* çevirisini analiz etmek amacıyla nitel bir araştırma tasarımı kullanmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, çeviribilim odaklı bir bakış açısına dayanmaktadır; çözümleme sürecinde ise temel yöntem olarak Çoğuldizge Kuramı kapsamında yapı ve ilişkiler bütününe odaklanan bir yaklaşım benimsenmektedir. Even-Zohar (1978) tarafından geliştirilen Çoğuldizge Kuramı, çeviriyi dinamik ve gelişen bir kültürel sistem içinde anlamaya yönelik bütüncül bir yaklaşım sunar. Bu teorik çerçeve, çevirilerin daha geniş bir edebi ve kültürel sistem içindeki rolünü belirlemeyi, çevirilerin sosyal, tarihsel ve ideolojik normlarla nasıl etkileşime girdiğini ve bu normlara nasıl yanıt verdiğini incelemeyi mümkün kılar. Ayrıca bu incelemede iki tamamlayıcı yöntemden daha yararlanılmaktadır. Bunlardan ilki, Toury (1995) tarafından öne sürülen ve hedef dildeki metinlerin hedef kültürün toplumsal gerçeklerini yansıttığı düşüncesine dayanan Betimleyici Çeviri Çalışmaları yaklaşımıdır. Bu analiz çerçevesine dahil edilen ikinci tamamlayıcı yöntem ise çeviribilim çalışmalarında (Simeoni, 1998; Inghilleri, 2005; Meylaerts, 2008; Hannah, 2014; Sayols, 2016; Emirosmanoğlu, 2020; Batumlu & Bogenç-Demirel, 2019) sıklıkla yararlanılan ve Çoğuldizge Kuramı’na bazı açılardan benzer şekilde toplumsal koşullar dahilinde yapı-özne ilişkilerini inceleyen Pierre Bourdieu’nün (1984) habitus ve sermaye tartışmasıdır. Bu sayede, öne sürülen savlar daha erek odaklı ve artsüremli bir yaklaşım temelinde ele alınmaktadır.

Araştırmanın analitik çerçevesi, D’hulst (2001) tarafından önerilen ‘*quis?*’ (kim?), ‘*ubi?*’ (nerede?), ‘*cur?*’ (neden?), ‘*quando?*’ (ne zaman?), ‘*quomodo?*’ (ne şekilde)

işlenmiş, etki göstermiş?) ve 'quibus auxiliis?' (Kimin yardımıyla ve hangi güç ilişkileri içerisinde?) soruları etrafında şekillenir. Bu sorular, her çevirinin etkilendiği normatif ve bağlamsal faktörleri incelemek için önemli bir araçtır. Aynı zamanda bu analitik çerçeveye Fazlîoğlu'nun (2003) Osmanlı'da bilimsel eserlerin çevirileri ile oluşturulmaya çalışılan dil bilincini incelerken temel aldığı 'metinlerin muhatabı ve alıcısı' ölçütü de dahil edilmiştir.

Bu makale, belirlenen sorular çerçevesinde çevirmenlerin rollerini, içinde bulundukları sosyo-kültürel bağlamları ve çeviri süreçlerinde aldıkları kararların altında yatan nedenleri araştırmaktadır; bunu yaparken çevirilerin ortaya çıktığı tarihsel dönemlerin özgün koşullarını da merkeze almaktadır. Diğer bir ifadeyle, çeviri ürünlerin üretildiği tarihsel bağlamın siyasi, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle etkileşimini ve bu süreçlerin çeviri pratikleri ve çevirmen kararları üzerindeki belirleyici etkilerini incelemektedir. Bu bağlamda çalışma, yalnızca çeviriler arasındaki metinsel farkları anlamayı değil, aynı zamanda bu farkların kültürel ve edebi normlardaki değişimlere nasıl işaret ettiğini de incelemeyi hedeflemektedir. Yöntem, Gülşehri, Zaifi, Fedai Dede ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan dört çevirinin ayrıntılı bir metin çözümlemesini içermektedir. Bu çeviriler, çevirmenlerin dilsel ve biçimsel seçimleri, dönemin sosyo-tarihsel ve ideolojik etkileri bağlamında incelenmektedir. Çalışma, çeviri stratejilerinin ve uygulamalarının dönüşümünü izleyerek, bu stratejilerin her çevirmenin yaşadığı dönemdeki edebi sistemlerin norm ve beklentileri doğrultusunda nasıl şekillendiğini vurgulamaktadır.

Metin çözümlemesine ek olarak bu inceleme, çeviri çalışmaları ve Çoğuldizge Kuramı üzerine mevcut ikincil kaynakları ve literatürü incelemekte; özellikle Even-Zohar (1978), D'hulst (2001) ve Paker (2002) gibi araştırmacıların çalışmaları üzerinden bulgularını çeviri tarihi ve kuramı bağlamında yerleştirmektedir. Dört çeviriyi karşılaştırarak, yeniden çeviri sürecinin yalnızca dilsel bir eylem değil, aynı zamanda kültürel bir eylem olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun edebi ve kültürel peyzajındaki devam eden değişimlere nasıl yansıdığını da göstermektedir. Sonuç olarak, bu araştırma yöntemi, çeviri pratiği ile farklı tarihsel dönemlerdeki normların değişiminin arasındaki karmaşık ilişkiyi aydınlatan kapsamlı bir tarihi, kültürel ve teorik inceleme olanağı sunmaktadır.

3. "Ferideddin-i Attar'ın *Mantiku't – Tayr* Adlı Yapıtının 14., 16., 17. ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları" Makalesinde Öne Sürülenler

3.1 *Mantiku-t Tayr* Hakkında

Araştırmada seçilen çevirilerin kaynak metni olan *Mantiku-t Tayr* adlı eser Ferideddin-i Attar tarafından 13. yy.da Farsça ve Mesnevi tarzında yazılmıştır. Bu eser kısaca Simurg adındaki bir kuşun kılavuzluğunda kendilerine bir padişah seçmek üzere toplanan ve farklı kesimlerden insanları yansıtan bir grup kuşun Tanrı'ya ulaşmak üzere yaptıkları manevi ve fizikî yolculuğu anlatan 'Vahdet-i Vücut' temalı, tasavvufi ve alegorik bir eserdir.

3.2 Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun *Mantıku't – Tayr*'in Yeniden Yazımlarına Yönelik Değerlendirmeleri

Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), Gülşehri'nin 14. yy.da oluşturduğu metni “tam bir çeviri” (s. 252) olarak değil, “özgün” (s. 252) bir sentez eser olarak görmektedir. Ayrıca kendinden sonraki çağlarda da saygın bir eser olarak kabul gören Gülşehri'nin bu metninde Attar'ın eseriyle sadece konu benzerliği kurduğunu fakat özgün olmak adına değişik hikayeler eklediği ve metnin yapısını da değiştirdiği için Attar'ın metninden genel itibarıyla farklı olduğunu savunmaktadır. Attar'daki tasavvufi terminolojinin Türkçe karşılıklarını vermeye/açıklamaya çalışan Gülşehri'nin, çağdaşlarının aksine o dönemde henüz edebi bir dil olarak gelişmemiş olan Türkçenin anlatım yetersizliğinden şikâyet etmediği, dile işlerlik ve zenginlik kazandırdığı belirtilir. Gülşehri, erek kültür dizgesinin normlarına uygun biçimde yeniden yarattığı ve hiçbir hamiye sunmadığı yani bir patronaj ilişkisi dahilinde üretilmemiş olan bu metniyle müritlerine ve halka öğütler vermeyi, bunları Türkçeye aktararak kalıcı bir eser yaratmayı istemiş ve bu çabasıyla da övünmüştür.

Zaifi'nin 16. yy.da oluşturduğu *Gülşen-i Simurg* adlı metin, Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre büyük değişiklikler yapılmadığı, “aslına sadık” (s. 254) kaldığı için bir çeviri olarak değerlendirilir. Dönemindeki çoğu şairin aksine bir hamiden himaye görmemiş olan Zaifi'nin hedef kitlesi dönemin okur yazarlarıdır; özellikle biri ya da kendi mürit grubu için çeviri yapmamıştır. Latifi'nin tezkerelerinde yer alan bilgilere göre, Zaifi'nin hayatı ve kişiliği ile çoğunluğu çeviri olan eserlerinin içeriği ve yazı tarzı arasında anlamlı bir ilişki kurulabilir. Bu durum, onun bireysel eğilimlerinin ve entelektüel yöneliminin eserlerine yansıdığını göstermektedir. Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre, Arapça ve Farsçadan dile geçen sözcüklerin çeviri olgusu üzerinde etkili olduğu bu dönemde, Zaifi metnini “açık bir biçimde” (s. 254) kaleme aldığını ileri sürmektedir. Ancak Gülşehri ile karşılaştırıldığında, her ne kadar Zaifi'nin metni döneminin Türkçesini yansıtırsa da günümüz okuru için dil ve anlam açısından daha kapalı ve anlaşılması güç bir yapı sergilemektedir. Buna rağmen döneminin (Klasik Dönem, 16. yy.) diğer örnekleriyle kıyaslandığında “görece külfetsiz ve sade bir anlatımı olduğu göze çarpar” (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 255).

Fedai Dede'nin 17. yy.da üretmiş olduğu *Mantıku'l Esrar* adlı manzum metnin değerlendirmesinde Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), Fedai Dede'nin kendini Gülşehri ve Zaifi'den farklı olarak ‘tercüman’ olarak değil, mutasavvıf ve Mevlevi kişiliğine uygun olarak mütevazı bir tavrıyla “bilgileri aktaran bir aracı” (s. 256) olarak konumlandığına dikkat çeker. Bahsi geçen makalede belirtildiğine göre çevirisini üretirken kaynak metnin yapısını bozmadığı için Fedai Dede'nin metni çeviri olarak değerlendirebilir; bu doğrultuda “İnsanlar kolay anlasın” (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 257) amacıyla çevirisini yapmış olduğu söylenebilir. Zaifi'nin aksine daha ziyade anlaşılma amacıyla çeviri yapmış, diğer bir ifadeyle yorumlama temelli bir çeviri süreci normu benimsemiştir. Bu nedenle 17. yy. edebi ve özellikle şiir normlarına göre oldukça sade bir üslubu olduğu söylenebilir. Okur kitlesi de *genel yarar* amacıyla insanların tümü ve özellikle de Mevlevilerdir. Tezkire ve diğer edebi kaynaklarda kendisi hakkında bilgiye

rastlanmamaktadır; bu da onun döneminin edebi çevresinde fazla öne çıkmamış ve sınırlı bilinirliğe sahip biri olduğuna işaret etmektedir.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın 20. yy.da yazdığı *Mantıku't-Tayr* adlı metin için değerlendirmelerinde Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), bu metnin diğerlerinin aksine 20. yy. Cumhuriyet dönemi edebiyatının biçimsel bir normu olan düzyazı şeklinde ürettiğini belirtir. Gölpınarlı, metnin başına ve sonuna önsöz ve açıklamalar ekleyerek onu devrin edebiyat meraklılarına ve bilim insanlarına tanıtmayı amaçlamıştır; bu nedenle edebi bir zevk vermekten ve estetik kaygıdan uzaklaşarak daha çok bilgilendirici bir metin oluşturmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla bu çevirinin daha ziyade kaynak metni iyi anlamak için kullanılabilecek bir el kitabı niteliğinde olduğu ve Gölpınarlı'nın da dönemin edebi ve çeviri normlarına bağlı kalarak Dil Devrimi neticesinde dili Arapça ve Farsça etkisinden arındırmayı benimseyen Cumhuriyet ilkelerini izlediği söylenebilir. Cumhuriyet dönemi çeviri seferberliği bağlamında ele alınması gereken bu çeviri, 1940'lı yılların Tercüme Bürosu faaliyetlerinin ve dönemin hâkim çeviri öncesi normlarının da (yenilik getirme, halkı bilgilendirme vb.) bir yansımasıdır.

4. *Mantıku't-Tayr'ın 'Türkçe Yeniden Yazımları'nın Eleştirel-Analitik İncelemesi*

Bu kısımda temel alınan makalede öne sürülen inceleme ve savların, her bir yeniden yazım temelinde ve de Yöntem kısmında öne sürülen, çeviri sosyolojisinden de faydalanan dizgeci bir metodoloji çerçevesinde eleştirel-analitik bir incelemesi sunulmaktadır.

4.1 Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun İnceleme Yöntemleri ve Söylemleri Üzerine

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (2016) çalışmalarının amaçlarını ifade ettikleri kısımda dikkati çeken iki temel nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki, çeviribilimden ziyade edebiyat kökenli olmalarına rağmen araştırmalarında çeviribilimsel bir terminoloji benimsemeye çalışmış olmalarıdır. Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) ele aldıkları dört metinde tartışılan her eserin çevrildiği dönemde yaşanan tarihsel ve toplumsal değişikliklerin *normları* nasıl değiştirdiğini ve bunların da *erek* metinlere yani çevirilere nasıl yansıdığını sorgulamaları oldukça önemlidir çünkü bu çevirileri incelerken *neden?* ve *nasıl?* sorularını sormaları analizlerini betimleyici ve dizgeci çeviribilim çerçevesine oturtmalarında çok etkili bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı kuvvetlendiren bir diğer metodolojik nokta ise bu metinlerin 'dizgesel¹ açıdan ele alınıp' incelendiğinin belirtilmiş olmasıdır. Aynı kaynak metnin farklı dönemlerde yeniden yazımlarının/çevirilerinin² üretilmiş olması bu metnin her dönemde değişen normları karşılayacak şekilde farklı bir yeniden yazımına/yeniden çevirisine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ortaya çıkan

¹ Makaledeki bu ifade yerine *dizgeci* kullanmak daha doğru olacaktır çünkü dizgesel *systemic* değil *systematic* kelimesinin karşılığı olarak daha uygundur.

² Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) neden çeviri değil de yeniden yazım dediği, bu pratiği neden çeviri saymadığı üzerine Türk Edebiyatı'nda hâkim olan ideolojik yaklaşımlar sorunsallaştırılabilir fakat bu makalede Gülşehri'nin metni için "yeniden yazılmıştır/çevrilmiştir" (s. 252) de demeleri bu kullanıma bu makale dahilinde Çeviribilim yaklaşımı açısından özel anlamlar yüklememizin yerinde olmadığını düşündürmüştür. Bu kullanımda o dönem yapılan çeviri incelemelerinde sıklıkla başvurulan André Lefevere'in (1992) *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame* makalesi de etkili olmuş olabilir.

yeni bir çeviri ihtiyacı ve bu doğrultuda yapılan yeni çeviri, metnin ve çevirmenin içinde yer aldığı habitusun (Bourdieu, 1984) değişen normlar ve dinamik ilişkilerle şekillendiğine işaret etmektedir. Bu tür dönüşümler ise en iyi şekilde Çoğuldizge Kuramı dahilinde dizgeci bir yaklaşımla analiz edilebilir.

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996), araştırma amaçlarını anlattıkları kısımda ele aldıkları metinlerin dizgeci analizlerine ışık tutan çok önemli iki ifade daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki "Anadolu Beylikleri döneminden Osmanlı İmparatorluğu'na geçiş süreci ile başlayan ve günümüze dek uzanan zaman dilimi içinde" (s. 251, italik vurgu bana aittir) ifadesidir. Bu ifade, dizgeci yaklaşım dahilinde 'transfer' kavramının yalnızca nihai bir sonuç ya da ortaya çıkan bir ürün olmadığını göstermekte; aslında yeni bir repertuarın ve sistemin oluşum süreci içinde işleyen ve ona süreklilik sağlayan dinamik bir unsur olarak ele alındığını vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, çevirinin sabit bir çıktıdan ziyade, sistem içindeki ilişkileri şekillendiren ve dönüştüren bir süreç olduğuna işaret eder. Temel alınan incelemede çeviribilimsel bir analizin benimsendiğine işaret eden bir diğer ifade ise "[amacımız dönemsel] değişikliklerin çeviri normlarının oluşmasını ne yönde etkilediğini belirlemek ve bu normların edebiyat tarihyazımına nasıl yansiyebileceğine ışık tutmaktır" ifadesidir (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 251, italik vurgu bana aittir). Bu ifade farklı dönemlerde etkin olan Toury'nin (1995) de bahsettiği çeviri normlarının sadece ne gördüğümüzü değil, bunu nasıl gördüğümüzü ve okuduğumuzu da şekillendirdiğini örneklemektedir. İlâveten, çeviri normlarının sadece tarihi değil de tarihin yazımını da etkilediğini vurgulayarak çevirmenin tarihyazımında da etkin bir eyleyici oluşuna işaret etmektedir.

4.2 Gülşehri'nin Metni Üzerine

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996), Gülşehri'nin 14. yy.da ürettiği versiyona dair analizlerinde en başta dikkat çekilmesi gereken nokta onun çeviri olmadığını, özünde bir "sentez" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 252) olan özgün bir eser olduğunu öne sürmeleridir. Bunu da Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ını alıp ona Mevlana'nın Mesnevi'sinden, kendisinin Farsça yazdığı *Felekname*'den (Kabusname) ve *Tevrat*'tan hikayeler eklemesine ve tasavvufi terimleri Türkçeleştirmesine bağlamaktadırlar. Gülşehri bu metnini, *Felekname*'nin aksine, herhangi bir hamiye sunmamıştır yani bu metin bir patronaj dahilinde üretilmemiştir. Bu noktada akla şu soru gelmektedir: Gülşehri neden *Mantıku't-Tayr*'ı seçmiş ve yeniden yazmak istemiştir? Bu soruya cevap ararken iki nokta üzerinde özellikle durulmalıdır. Bunlardan ilki Lieven D'hulst'ün (2001) sorduğu 'quis?' (kim?) ve 'ubi?' (nerede?) sorularına verilebilecek cevapta yatmaktadır. Gülşehri, Türkçeleşme hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı merkezlerden biri olan Kırşehir'de yetişmiş, çevresinde saygı gören bir şeyh-şairdir. Mevlevilik tarikatına mensup olan Gülşehri'nin, bu bağlamda tasavvufi bir *habitus*³ içerisinde şekillendiği ve bu habitusa özgü sembolik sermayeye (Bourdieu, 1984) sahip olduğu söylenebilir. Bu durumu, aynı zamanda Toury'nin (1995) toplumsal ve kültürel mutlak norm kavramı ile benzeştirerek

³ Walter Andrews'un (2002) makalesinde bahsettiği Habitus kavramı Pierre Bourdieu'nün sosyoloji alanında kullandığı ve bireyin çevresindeki sosyokültürel dünyayı anlamlandırmasını ve içselleştirdiği bu değerlere uygun davranmasını sağlayan sosyokültürel alanı tanımlamaktadır.

değerlendirmek de mümkündür. Gülşehri'nin bu tasavvufi yapıya olan aidiyeti, daha önce kaleme aldığı *Felekname* adlı eserinde de açık biçimde görülmektedir. Metni seçmesinde kendi geçmişinin ve dünya görüşünün etkili olduğu söylenebilir fakat Gülşehri bu metni neden çevirmek istemiştir? D'hulst'ün (2001) ifadesiyle *Cur?* yani çeviri neden gerçekleşmiştir ve neden başka bir şekilde değil de o şekilde çevrilmiştir? Gülşehri metniyle müritlerine ve halka öğütler vermeyi, bunları Türkçeye aktararak kalıcı bir eser yaratmayı istemiş; kendi de dünyada iyi bir şair olarak anılmak için eser vermeye yönelmiştir yani Fazlıoğlu'nun (2003) ifadesiyle bu metnin iki muhatabı vardır: İlki müritlerine ve genel olarak insanlara öğüt vermek, ahlaki bilgiler sunmak yani "fâidesi âma ola" (s. 160) amacıyla yazıldığından muhatap "Türkçe konuşan halktır" (s. 160) denilebilir. İkinci muhatap ise, yazarın çağdaşlarının aksine Türkçenin anlatım gücünden şikâyet etmeksizin dili işleyerek ona işlerlik ve zenginlik kazandırma çabasında görülür. Bu yaklaşım, çeviri eyleminin temelinde aynı zamanda "bir dil bilinci olması" (s. 161) şeklinde yorumlanmasına olanak tanır. Gülşehri'nin iyi bir mutasavvıf şair olarak anılmak istemesi nedeniyle ayrıca "metafizik niyeti" (s. 161) olduğu da öne sürülebilir.

Gülşehri'nin bu çeviri stratejileri Toury'nin (1995) daha önce değinilen kişiye özgü normlar ve süreç öncesi çeviri normları (özellikle çeviri politikası normu) temelinde şekillenmiştir. Bu noktada akla gelen bir diğer soru ise Gülşehri'nin neden dili geliştirme ve halka bilgi verme (didaktik) amaçlarıyla hareket edip ilgili normları benimsediği sorusudur. Hatırlamak gerekir ki Gülşehri bu eseri 14. yy.da yazmıştır; bu dönem ağırlıklı dillerarası çevirilerin gerçekleştirildiği, İnalıcık'ın (2006) da belirttiği gibi bir kültürleşme dönemidir ki Gülşehri'nin Attar'ın metnini anlaşılır bulmadığını ve kendi metninde Türkçe sözlü anlatım geleneğinin normlarına uyararak Attar'ı "*şerh ve basit*" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 253) kıldığını belirtmesi de bunu desteklemektedir. Gülşehri'nin, Attâr'ın bu Farsça metnini esas alıp Hz. Muhammed'i Hüdhüd kuşu rolünde merkeze alan ve onu Sünni İslam anlayışı doğrultusunda yeniden kurgulayan eklemeler yapması; metne atasözleri katması ve tasavvuf terimlerini Türkçeleştirmesi, onun erek kültürün dizgesel normlarına bağlı kalma yönündeki öncül normu (Toury, 1995) benimsediğini göstermektedir. Dahası, Gülşehri bu tercihinin yalnızca uygulamakla kalmamış, aynı zamanda bundan övünç duyduğunu da açıkça ortaya koymuştur. Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre Gülşehri'nin bu stratejileri "eseri, özgün kılma çabası olarak görülebilir" (s. 255). Öte yandan 15. yy.da Attar'ın başka bir metnini çeviren Pir Mehmed b. Yûsuf-i Ankaravî, Gülşehri'nin metnini 'çeviri' olarak görmektedir (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996) yani sırf özgün bir eser olsun gayretinden ziyade dönemin normlarının bu yaklaşımı doğurmuş olabileceği açıktır çünkü çeviri ve özgün eser ayırımına yönelik günümüzdeki algının o dönemde de şekillendirici olduğuna dair eldeki bulgulardan bir çıkarım yapılması mümkün görünmemektedir.

Gülşehri'nin herhangi bir patronaj desteği olmadan bu metni neden seçtiğini sorgularken ve çeviri stratejilerini dönemin normlarına göre belirlemiş olduğunu vurgularken, aynı zamanda onun bu çeviri sürecine yön veren etkin bir eyleyici olduğunun, diğer bir ifadeyle toplumsal yapı ve bireysel özne etkileşimi içerisinde bireysel öznelik [*reflexivity*] (Inghilleri, 2005) taşıdığının da altı çizilmektedir. Gülşehri bilinçli olarak bu metni seçmiş, kendi amaçları çerçevesinde benimsediği normlar doğrultusunda stratejilerine karar vermiştir. Bu adımlar ışığında akla gelen son bir soru

ise Gülşehri'nin kendi amaçları ve yaşadığı dönemdeki hâkim normlar ışığında ürettiği bu yeniden yazım (ve haliyle bir çevirmen-şair olarak Gülşehri) erek bağlamda ne derece benimsenmiş ve kalıcı olmuştur? Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre "Gülşehri'nin çağdaşları arasında saygınlığı olduğu ve bu saygınlığın aynı ölçüde olmasa da on altıncı yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılıyor. Kendi ve hemen bir kuşak sonrası onu, Türk ve İran Edebiyatı'nın önde gelen isimleriyle birlikte anmışlardır" (s. 257). Bu noktadan, yer aldığı antolojilerden ve 20. yy.da Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996) tarafından hala inceleniyor olmasından hareketle Attar'dan yapılan bu transferin gerçekleştiği yani başarılı olduğu ve kabul gördüğü söylenebilir.⁴ Bu transferin temel çıkış formunun Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) öne sürdüklerinden yola çıkarak 'inovasyon' olduğu kabul edilse bile temel aldığı eser ve Even-Zohar'ın (1997) "inovasyon bile ithal etme ile başlayabilir" (s. 169, çeviri tarafıma aittir) ifadesi burada yapılan değerlendirmeyi yine aynı noktaya getirmektedir. Geline bu nokta gösteriyor ki bu dönemde bir repertuar oluşmaya başlamıştır. Bunu Gülşehri'den sonraki nesilden olan Lârendeli Kemal Ümmî'nin bir gazeline onu "geçmiş dönemin önemli mutasavvıf şairleri arasında" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 257) saymasından da anlayabilmek mümkündür. Gülşehri için "mutasavvıf şair" deniyorsa demek ki bir edebi tür olarak Gülşehri'nin katkıda bulunduğu inanılan "mutasavvıf şiir" de vardır; bu da oluşan repertuara destekleyici bir örnektir.

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) araştırmasından ilginç bir çıkarım daha yapılabilir. Oluşan bu repertuar hem bir 'pasif' hem de 'aktif' repertuar'dır çünkü Gülşehri'nin tasavvufi terminolojiyi Türkçeleştirerek müritlerinin ve çevresindeki insanların dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimlerini etkilediği ve ayrıca hem çağdaşı hem de sonraki nesillerdeki şairlerin mutasavvıf şiir türünü pratik etmelerine etkide bulunduğu söylenebilir. Son olarak burada Gülşehri örneği özelinde önemli bir noktanın yeniden altı çizilmelidir. Bu repertuar ile Gülşehri'nin çeviri aracılığıyla bir kültür aktarımında bulunduğu, adeta kültürlerarası bir temsilci-çevirmen rolünü oynadığı açıktır. Bu tespit, Gülşehri'nin habitusunda iyi bir mutasavvıf şair olarak anılmak istemesi (Fazlıoğlu, 2003, s. 161) yani bu çeviri süreciyle aynı zamanda bir "simgesel sermaye kazanımı ve habitus içinde konumlanma eksenini" (Batumlu & Bogenç-Demirel, 2019, s. 3051) dahilinde hareket ettiği düşünüldüğünde, çeviri aracılığıyla planlanan ve gerçekleşen kültürel aktarımın çevirmenin habitusu ile sıkı bir kesişim içerisinde olduğu görülmektedir (Sayols, 2016).

4.3 Zaifi'nin Metni Üzerine

Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), Zaifi'nin 16. yy.da ürettiği *Gülşen-i Simurg* adlı versiyona dair analizlerinde öncelikle bu metni çeviri olarak gördüklerini belirtmişlerdir, bunun sebebi olarak da "Gülşehri gibi metninde büyük değişiklikler yapmamış, yalnız metnin sonuna oğullarına hitaben yazdığı bir bölüm eklemiş" (s. 259) olmasını öne sürerler. Bu düşünce Gülşehri'nin metnine çeviri değil de özgün eser denmesiyle aynı bakış açısını yansıtmaktadır. Günümüzde neyin çeviri olarak gördüğünün kaynak

⁴ Transfer, ithal ve inovasyon terimleri Even-Zohar'ın (1978) bakış açısını daha iyi yansıtabilmek amacıyla bu şekilde bırakılmıştır.

metne ne kadar sadık olduğu normuna dayanarak değerlendirilmesini ve *translation proper* kavramını başka bir döneme uygularken o yüzyıldaki normları ve çeviri kavramını göz önüne almak daha doğru olacaktır çünkü o dönemde çeviri bugün anladığımızdan çok daha geniş bir yelpazedeki pratikleri karşılamaktaydı (Paker, 2002).

Zaifi bu metnini hiçbir hamiye sunmamıştır. Dönemindeki çoğu şairin aksine bir hamiden himaye görmemiş, idari yani Saray'dan bir patronaj altında bulunmamış, arka çıkını olmayan ve payitahttan uzak yaşamış bir şairdir. Bu noktada akla gelen soru ise Zaifi neden *Mantiku't-Tayr'*ı çevirmeye karar vermiştir? Bu noktada öncelikle D'hulst'ün (2001) sorduğu *quis* (kim?) ve *cur?* (neden?) sorularına cevap aramak yerinde olacaktır. Latifi'nin tezkerelerinden edinilen bilgiye göre Zaifi samimi, ahlaki ve eğitici biridir (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996). Zaifi'nin tasavvufi bir habitusu olduğu söylenebilir; bunu Zaifi'nin hayat hikayesi ve kişiliği ile çoğu çeviri olan eserlerinin arasındaki paralelliklerden de anlamak mümkündür. Zaifi'nin metni seçmesinde kendi geçmişinin ve dünya görüşünün etkili olduğu söylenebilir. D'hulst'ün (2001) ifadesiyle '*cur?*' yani bu metni çevirmek istemesinin sebebi nedir ve aldığı çeviri kararlarını ne gerekçelerle almıştır? Zaifi metninin sonuna oğullarına Sünni İslam'dan ayrılmamaları öğüdünü verdiği ahlaki bir kısım eklemiştir yani çevirmek isteme nedenlerinin arasında oğullarına nasihat vermek olduğunu söylemek ve entelektüel arka planının çeviri kararlarına etkisi olduğunu öne sürebilmek mümkündür (Kutlay, 2015). Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) araştırmalarında ayrıca da belirttiği üzere Zaifi'nin hedef kitlesi dönemin okur yazarlarıdır; özellikle biri ya da kendi mürit grubu için veya bir grubu memnun etmek, onlara yaranmak için çeviri yapmamıştır yani Fazlıoğlu'nun (2003) ifadesiyle bu metnin öncelikli muhatabı, genel olarak insanlara öğüt vermek, ahlaki bilgiler sunmak yani "fâidesi âmâ ola" amacıyla yazıldığından muhatap "Türkçe konuşan halktır" (s. 160) denilebilir. Öte yandan Zaifi'nin durumunda D'hulst'ün (2001) '*cur?*' sorusuyla ilintili olarak bir de '*quando?*' sorusunu sormak gerekmektedir. Zaifi'nin bu çeviriyi yaptığı tarih Sünni mezhebindeki Osmanlı'nın Şii olan İran'la savaştığı döneme denk düşmektedir. Attar'ın İranlı ve Sünni olmasına rağmen Zaifi tarafından eserinin bu dönemde çevrilmesi "siyasal bir propaganda" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 258) amacıyla yapılmış olabilir ve bu nedenle "ideolojik bir boyutunun olduğu da söylenebilir" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 258). Bu da gösteriyor ki bu dönemde işlevi ve bu doğrultuda benimsenen çeviri stratejileri dahilinde çeviri pratiğinin kavramsallaştırılmasında da değişiklikler olmaya başlamıştır.

'*Quando*' sorusuna cevap ararken Zaifi'nin çeviriyi yaptığı dönemin 16. yy. olması da üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Sırrı Selim Kuru (2012) bu *Klasik Dönem*'de sosyokültürel ve siyasi alanlarda önemli değişikliklerin olduğunu belirtir. Bu gelişmeler beraberinde edebi ve dil alanında da dönüşümlere neden olmuş, yeni bir yazı dilinin oluşmasına, mevcut edebi türlerin sorgulanması sonucu çeşitliliklere ve yeniliklere yol açmıştır⁵. Kuru'nun (2012) da bahsetmiş olduğu Türkçe, Farsça, Çağatay ve Arapça etkileşimi bu dönemde iyice artmış ve dile özellikle Arapça ve Farsçadan kelimeler girmiştir. Bu etkileşimi en iyi kavramsallaştıran ve tartışan ifade, Saliha Paker'in

⁵ Bu dönemde Avrupa'da da dil öğrenme kuramları geliştirilmeye başlanmıştı. Bunun Osmanlı'da 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa ile artan ilişkiler neticesinde Osmanlı edebi dizgesini etkilemiş olabileceği de araştırılmalıdır.

(2002) 'interculture' (kültürlerarası alan) kavramıdır. Parker (2002) kültürler ve diller arasındaki bu etkileşimin melezleşmeye ve kültürlerarası alanın oluşumuna işaret ettiğini söyler yani bu etkileşim sonucu oluşan melez dil kültürlerarası alanın sosyokültürel, siyasi ve ideolojik temellerde oluşmuş yeni yazı dilidir. Dolayısıyla bu dönemdeki çeviri faaliyetlerini dillerarası değil, kültürlerarası alan ve aralarındaki sınırların bulanıklaştığı bu dört dilin oluşturduğu melez dil içerisinde gerçekleştiğinden birer diliçi çeviri olarak ele almak da verimli bir tartışma doğuracaktır. Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), araştırmalarının Zaifi metni bölümünde, bu gelişmeleri çok güzel örneklemektedir. Zaifi'nin döneminde dile Arapça ve Farsçadan kelimeler girmesinin çeviri olgusunu da etkilediğini ve bunun çeviri yapmayı, aynı vezni ve kafiyei korumayı kolaylaştırdığını öne sürmüşlerdir hatta Zaifi'nin *Merd ü Zen Hikayesi*'nin çevirisinde kaynak metindeki 136 Farsça kelimenin 70'ini çevirisinde muhafaza etmesini de buna örnek olarak göstermektedirler (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996).

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) makalesinde Andrews'un (2002) ve Parker'in (2002) kültürlerarası alan ve melez dil tartışmalarını dilbilimsel olarak destekleyecek ilginç bir bulgu daha sunulmaktadır. Cem Dilçin'e (1993) göre Zaifi'nin çağdaşı olan Kadızade Şeyh Mehmed, *İnşirahü's-Sadr* adını verdiği Mantıku't-Tayr çevirisinde ise "Türkçe sözcüklerle Farsça söylemiştir. Kaynak metindeki kelime ve tamlamaları olduğu gibi erek metinde kullanırken edat, ek-takı ve yardımcı filleri Türkçeleştirmiştir" (s. 43). Dilbilim'in farklı dillerin etkileşime geçtiğinde neler olduğunu inceleyen alt dalı olan Etkileşimsel Dilbilim (Contact Linguistics)'e göre birden fazla dil etkileşime girdikçe melezleşme gerçekleşir (Aray 2020). Bu süreçte öncelikle 'content words' denilen 'içerik sözcükleri' (isim, sıfat vb.) kaynak dillerden olduğu gibi alınırken 'function words' denilen 'işlevsel sözcükler' (edat, yardımcı fiil vb.) bu içerik sözcüklerinin eklemlendiği dildeki gibi kullanılır ve bu 'pydgin' dil evrildikçe 'creole' denilen ayrı bir dil haline bürünür. Yukarıdaki örnek ve tartışmalar da bunu desteklemektedir.

Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre Zaifi metni de döneminin Türkçesini yansıtmaktadır. Ayrıca Zaifi de kendi metnini "açık bir biçimde" (s. 252) anlattığını iddia etmektedir. Buradaki "açık bir biçimde" ifadesi çok dikkat çekicidir. Bu ifadeden 16. yy.da yaşayan ve yazan Zaifi'ye göre önceki dönemlerdeki versiyonların dilinin, 14. yy. Gülşehri metni de dahil olmak üzere, yeterince anlaşılır olmadığına düşünüldüğü açıktır. Bu noktada yine D'hulst'ün (2001) 'cur?' (neden?) sorusunu sormak gerekir; neden yeniden bir yazıma ihtiyaç duyulmuştur ve Zaifi bunu gerçekleştirmiştir? Tüm bunlar o dönemde dilin değiştiğine ve bu değişimin Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) da değiştiği üzere çeviri pratiklerine ve normlarına yansıdığına işaretler. Zaifi'nin açık ve anlaşılır kılmak adına bu yeniden çeviriyi yapmış olması Fazlıoğlu'nun (2003) değiştiği muhataplardan birine daha işaret etmektedir: "dil bilincinin varlığı" (s. 160); tabii ki bu savın daha iyi temellendirilebilmesi için Zaifi'nin diğer çevirilerine, şerhlere vb. bakmak gerekir. Zaifi'nin bu çeviri stratejileri Toury'nin (1995) daha önce de değinilen kişiye özgü normlar, süreç öncesi çeviri normları (özellikle çeviri politikası normundan) ve metinsel dilsel normlar temelinde şekillenmiştir.

Yukarıda Zaifi bir patronaj altında olmamasına rağmen neden bu metni seçmiştir diye sorarken ve dönemin çeviri normlarına göre stratejilerini belirlemiştir derken çok önemli bir nokta daha vurgulanmaktadır; o da Zaifi'nin etkin bir eyleyici olduğu ve bireysel öznellik [*reflexivity*] (Inghilleri, 2005) sergilediğidir. Zaifi 'bilinçli olarak' bu metni seçmiş, kendi amaçları ve çevresinde benimsediği normlar doğrultusunda stratejilerine karar vermiştir. Görüldüğü üzere 13. ve 14. yüzyıllarda başlayan bu repertuar oluşumunun, başarılı transferler, benzer edebi yazımlar, yeniden çeviriler, önceki çevirilerin değişen normlara göre yeniden değerlendirilmesi ve yeni türlerin doğması gibi gelişmeler temelinde, Kuru'nun (2012) da bahsetmiş olduğu sosyokültürel ve siyasi gelişmeler ile *dinamik* bir etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Bu da gösteriyor ki bu dönemde büyüyen bir imparatorluğun unsurları olarak kültür ile etkileşim halinde olan insanlar, mütercim-şairler dillerini geliştirip zenginleştirmişler; Farsça ve Arapça kelimeleri temellük ederek ve oluşmuş olan ihtiyaçlara cevap vererek içinde üretim yaptıkları bilgi alanının (epistemic domain) sınırlarını genişletmişlerdir. Bu noktadan hareketle 16. yy.da bu repertuarın, bir dizgeye ve daha geniş çapta da bir 'melez söyleme' (hybrid discourse) evrilmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

4.4 Fedai Dede'nin Metni Üzerine

Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), Fedai Dede'nin 17. yy.da ürettiği *Mantıku'l Esrar* adlı versiyona dair analizlerinde bu metni çeviri olarak nitelendirmişlerdir. Bu düşüncüyü iki temele dayandırmak mümkündür. Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996), "[Fedai Dede] çevirisinde Zaifi'ye nazaran yoruma kaçan bir anlatımı olsa da bu, kaynak metnin yapısını bozacak nitelikte değildir" (s. 258) diyerek erek metnin kaynak metne sadakati normu üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Bir diğer nokta ise Fedai Dede'nin çevirisinde "*Mantıku't-Tayr'ı* çevirdim" diye bizzat söylemiş olmasıdır (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 257); tabii 17. yy.da ve 20. yy.da çevirmek kavramından kasıt nedir diye sormak, metinlerin hangi normlara göre çeviri sayılıp sayılmadığına bakmak da gereklidir çünkü Andrews (2002) ve Parker'in (2002) makalelerine bakıldığında aynı olmadığını görmek mümkündür.

Fedai Dede, tıpkı Zaifi gibi, çevirisini hiçbir hamiye sunmamış; biri tarafından görevlendirildiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Kendisinin çevirmen olarak kararlarını, motivasyonlarını ve çevirisinin erek dizgedeki etkilerini anlayabilmek adına öncelikle *Mantıku't-Tayr'ı* neden çevirmeye karar verdiğini analiz etmek gereklidir. Bu yöndeki bir cevap arayışı için de iki temel soru yöneltilmelidir. Bu sorular D'hulst'ün (2001) sorduğu '*quis*' (kim?) ve '*cur*?' (neden?) sorularıdır. Tezkire ve diğer edebi kaynaklarda Fedai Dede hakkında bir bilgiye rastlanılmamaktadır, bu da onun döneminin edebi çevresinde fazla öne çıkmamış biri olduğuna işaret etmektedir. Kendisi hakkında bilinenler çevirisinde verdiği bilgiler ile sınırlıdır. Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996) araştırmalarında Fedai Dede'nin mutasavvıf ve Mevlevi bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Kendini Gülşehri ve Zaifi'den farklı olarak tercüman olarak değil, mutasavvıf ve Mevlevi kişiliğine uygun şekilde mütevazi bir tavırla "bilgileri aktaran bir aracı" olarak konumlandırır (s. 256). Bu nedenle özellikle Zaifi'nin aksine kendini öne çıkarma iddiası bulunmamaktadır. Biri tarafından görevlendirilmediğini ve kendisinin "şöhret peşinde

koşmadım" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 256); ifadesini de hesaba katınca metni kendi geçmişi yani kişiye özgü normlar ve süreç öncesi çeviri normları (Tourey, 1995) dahilinde seçmiştir denilebilir.

Fedai Dede'nin bu metni çevirmek istemesinin nedeni ne olabilir? Kendisi çevirisinde "İnsanlar kolay anlasın diye *Mantıku't-Tayr'ı* çevirdim" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 257) demektedir. Diğer bir ifadeyle, Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) da belirttiği üzere bunu kendine bir görev addederek insanları tasavvufi düşünceye yöneltmeye çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle ilgili çevirinin öncelikli muhatabı (Fazlıoğlu, 2003), Mevlevilere ve genel olarak insanlara bilge kişilerin öğütlerini aktarmaya çalıştığından yani "fâidesi âma ola" (Fazlıoğlu, 2003, s. 160) amacıyla yazıldığından, "Türkçe konuşan halktır" (Fazlıoğlu, 2003, s. 160) denilebilir. Burada dikkat çekilmesi gereken çok önemli bir husus daha bulunmaktadır. Muhatap olarak Türkçe konuşan halk ifadesi yukarıda Gülşehri'nin metni için de söylenmiştir fakat o hitap edilen halkların konuştuğu Türkçe aynı Türkçe değildir. Gülşehri'de Türkî-i Basit'ten söz etmek mümkünken Fedai Dede için artık kültürlerarası alanda melez dil döneminde olduğumuzdan Türkî-i Fasih'ten söz edilebilmektedir. Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) da dikkat çektiği dildeki değişimlerin çeviri olgusuna da yansımış olmasını Fedai Dede'nin amaçları doğrultusunda benimsediği çeviri stratejisinden ve normlardan da anlamak mümkündür; kendisi anlaşılacak amacıyla, Zaifi'nin aksine, daha ziyade yorumlama temelli bir çeviri süreci normu benimsemiştir. Bunu da "tefsir eyledim" (Toska & Kuran-Burçoğlu, 1996, s. 258) diyerek bizzat kendi açıklamaktadır.

Yukarıda Fedai Dede bir patronaj altında olmamasına rağmen neden bu metni seçmiştir diye sorarken ve dönemin çeviri normlarına göre stratejilerini belirlemiştir derken çok önemli bir nokta daha vurgulanmış oluyor, o da Fedai Dede'nin etkin bir eyleyici olduğudur. Fedai Dede 'bilinçli olarak' bu metni seçmiştir; kendi amaçları ve çevresinde benimsediği yani habitusunda içselleştirdiği normlar doğrultusunda, stratejilerine öznellik bilinci (Inghilleri, 2005) göstererek sorgulayıp karar vermiştir. Bu da bir kez daha çeviri kararlarında bireysel ve kültürel sermaye etkisinin varlığına (Kutlay, 2015) işaret etmektedir. Toska ve Kuran-Burçoğlu'na (1996) göre Fedai Dede'nin metnin 17. yy. edebi ve özellikle şiir normlarına göre oldukça sade bir üslubu vardır çünkü amacı anlaşılaktır. Fedai Dede'nin çevirisinde içinde bulunduğu dönemin şiir ve çeviri normlarından ayrışması ve bu normların bir önceki döneme göre de farklılaşmış olması Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) Zaifi için de yaptığı bir tespittir. Bu dinamizm yani farklı normlarda ve pratiklerdeki çeşitlenmenin, haliyle de farklı yazınsal üretimlerin olmasının yanı sıra dilin hiç aynı kalmıyor oluşu ve aynı dönem içerisinde kişiden kişiye göre bile değişiyor oluşu çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. 17. yy.da hem edebi bir çoğuldizgeden hem de bunun dinamik bir ilişkide olduğu sosyokültürel bir çoğuldizgeden bahsetmek artık mümkündür.

4.5 Abdülbaki Gölpınarlı'nın Metni Üzerine

Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996), Abdülbaki Gölpınarlı'nın 20. yy.da ürettiği versiyona dair analizleri diğer üç metne kıyasla oldukça kısadır. Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) analizine bakınca diğer üç çevirmenin manzum çevirilerinin aksine

Gölpınarlı'nın düzyazı şeklinde bir metin ürettiği görülmektedir. Bu noktada akla gelen soru ise Gölpınarlı'nın neden *Mantiku't-Tayr'*ı seçip çevirdiğidir. Bu soruyu cevaplayabilmek için D'hulst'ün (2001) sorduğu '*quis*' (kim?), '*cur*?' (neden?) ve '*ubi*?' (nerede?) soruları üzerinde durulmalıdır. Gölpınarlı hakkında Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) makalesinde çok bilgi yoktur fakat çıkarım yapabilmemizi sağlayacak önemli bir bilgi vermişlerdir; o da "Gölpınarlı'nın eski doğu ve Osmanlı kültürüne hâkim olan bir bilim insanı olarak, Doğu Dünyası'nın bir klasiği olan bu metni Türk halkına tanıtmaktır" (s. 259) ifadesidir. Açıkça görülmektedir ki Gölpınarlı şair olmasına rağmen edebi ve estetik kaygıdan uzaklaşıp daha çok metnin başına ve sonuna önsöz ve açıklamalar ekleyerek (hatta Attar'daki ahlaki değerleri ve dünya görüşünü başka görüşlerle değiştirerek) onu devrin edebiyat meraklılarına ve bilim insanlarına tanıtmayı amaçlamıştır. Bu tespitten hareketle altı çizilmesi gereken iki önemli nokta daha bulunmaktadır. İlk olarak, çevirmen habitusu tekil ve de kararları yönlendiren değişmez bir olgu değildir; aksine Gölpınarlı'da da görülebileceği üzere çevirmenin çoklu bir habitusu (Güler, 2023) söz konusudur. İkinci olarak, Gölpınarlı'nın yürüttüğü çeviri sürecinde, kendisinin şair-çevirmen kimliğinden ziyade bilim insanı-çevirmen kimliğiyle şekillenen bir çevirmen habitusunun dışavurumunun (Batumlu & Bogenç-Demirel, 2019) etkili olduğu iddia edilebilmektedir çünkü Gölpınarlı'nın çevirisi estetik kaygı ile üretilen bir sanat eserinden ziyade kaynak metni iyi anlamak için kullanılabilecek bir el kitabı niteliğindedir.

D'hulst'ün (2001) '*quomodo*?' (ne şekilde işlenmiş, etki göstermiş?) sorusunun cevabı olarak, Gölpınarlı'nın dönemin edebi ve çeviri normlarına (mutlak, öncül, süreç öncesi [özellikle çeviri politikası] ve çeviri süreci normları) (Toury, 1995) bağlı kalarak metnin türünü bile değiştirmiş olduğu, dili Arapça ve Farsça etkisinden arındırmayı benimsemiş yenilikçi Cumhuriyet ilkelerini izlediği de söylenebilir. Bu tespitten hareketle, çevirmen habitusunu ve hâkim dönem normlarının incelemenin, Burcu ve Özyurt'un (2024) bahsettiği çeviri karar sürecindeki örtük kalıpları açığa çıkardığı kadar, aslında çevirmenlerin habituslarını ve bağlı kaldıkları hâkim normları doğrudan, belirgin ve bilinçli bir şekilde yansıtmayı seçtiklerini de göstermektedir. Ayrıca 20. yy. Cumhuriyet dönemi edebiyatının biçimsel bir normu olan düzyazıyı da (Tercüme Bürosu bünyesinde yapılan çevirilerin çoğunda bu bir norm gibi gözlemlenebilmektedir) benimsediği görülmektedir. İçerik düzeyinde kaynak metne 'sadık' kalmışsa da biçim odaklı bir eşdeğerlilik kaygısı bulunmamaktadır.

Toska ve Kuran-Burçoğlu (1996) makalelerinde çok önemli bir noktaya daha işaret etmektedir; o da D'hulst'ün (2001) '*ubi*?' yani çeviri nerede oluşturulmuştur cevabıdır. Gölpınarlı bu metni 1940'lı yıllarda Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in başkanlığında kurulan Tercüme Bürosu'nun *Doğu ve Batı Edebiyatı'ndan Klasikler Dizisi* kapsamında, Cumhuriyet devrinde Türkiye'de başlatılan genel çeviri etkinliği çerçevesinde çevirmiştir. Bu noktadan hareketle '*quibus auxiliis*?' (kimin yardımıyla ve hangi güç ilişkileri içerisinde?) sorusunun⁶ cevabı olarak aslında Gölpınarlı'nın bir nevi

⁶ Bu metin ve Tercüme Bürosu altında yapılan çeviriler Louis Althusser'in *Devletin İdeolojik Aygıtları* (Ideological State Apparatuses) teorisi dahilinde de ilginç tartışmalara temel oluşturabilir.

20. yy. tarzında bir patronaj altında olduğu söylenebilir.⁷ Bu çatı altında farklı türde, alanlarda, konularda çevirilerin yapılıyor olması gerçeğini ve Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) "[Gölpınarlı] kendine düşen görevi yerine getirmiş, başlatılan bu yeni bilimsel seferberliğe katılarak Attar'ın bu metnini Türk çeviriyazım dizgesine kazandırmıştır." (s. 260) ifadesini bir arada ele almak, iki önemli tespitte daha bulunmayı mümkün kılmaktadır. İlk olarak, bu dönemde Tercüme Bürosu Toury'nin (2002) bahsettiği gibi kurumsal bir eyleyici rolünü üstlenmiştir. İkinci olarak ise Gölpınarlı'nın bilinçli bir eyleyici olarak içinde faaliyet gösterdiği ayrı bir çeviriyazım dizgesinin ve haliyle bir çoğuldizgenin varlığından o dönem itibarıyla artık bahsedilebilmektedir.

5. Sonuç

Bu araştırmada, Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) "*Ferideddin-i Attar'ın Mantıku't – Tayr Adlı Yapıtının 14., 16., 17. Ve 20. Yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları*" başlıklı makalelerindeki dört farklı çeviriye dair değerlendirmelerinin çeviribilimsel bir bakış açısıyla ve Çoğuldizge Kuramı ana çerçevesinde eleştirel ve analitik bir inceleme yapılmış; tamamlayıcı olarak da habitus ve norm kavramlarından yararlanılmıştır. Bu noktada farklı dönemlerde etkin birer eyleyici olan çevirmen-şairlerin o dönemin hâkim sosyokültürel normları, içinde bulundukları habitus dahilindeki konumları ve bu konumlanmaların beraberinde getirdiği güç ilişkileri üçgeninde (Hannah, 2014; Tosun, 2022) çeviri eylemleri sırasında farklı kararlar aldığı görülmüştür. 14. yy.da başarılı transferler ile oluşmaya başlayan repertuarın ise zamanla önce bir dizgeye, ardından da 16. yy.dan itibaren bir çoğuldizgeye hatta Paker (2002) ifadesiyle Osmanlı kültürlerarası alan dizgesi'ne dönüştüğü de öne sürülebilmektedir. Tüm bunlara ek olarak elbette ki Toska ve Kuran-Burçoğlu'nun (1996) incelemeinden yola çıkılıp yapılabilecek, bu incelemede yalnızca yüzeysel olarak değinilebilmiş daha birçok aydınlatıcı nokta bulunmaktadır ve bu yöndeki çalışmalar, farklı dönemlerde çeviri pratiklerinin nasıl olduğuna ve neden değişkenlik gösterdiğine dair zamanla daha fazla ve derinlemesine bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

Author Contributions

First Author: Erdem Akgün 100%

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Financial Support: The authors declare that they received no financial support for this study.

Yazar Katkıları

Birinci Yazar: Erdem Akgün %100

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

⁷ Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in liderliğindeki Tercüme Bürosu ve eğitici çevirilerin yapılmasını ve nasıl yapılacağını belirleyen bir grubun olması etki yönünden 13. yy. İşret Meclisleri'ni akla getirebilir. Tercüme Bürosu da hem kavramsal düzeyde (tercümenin kurumsal düzeyde sistemleşmesi ve çeviri kavramının genişlemesi, sorunsallaştırılması) hem de fiziksel düzeyde (bu değişimlerin gerçekleştiği yer olarak) faaliyet göstermiştir.

Kaynakça

- Andrews, W. G. (2002). Starting over again: Some suggestions for rethinking Ottoman divan poetry in the context of translation and transmission. S. Paker (Ed.), *Translation(s): Reshaping of literature and culture* içinde (ss. 15–37). Boğaziçi University Press.
- Aray, B. (2020). *Aradiller ve aradilbilim. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(19), 127-146.
- Attâr, F. (2006). *Mantık al-tayr*. (A. Gölpınarlı, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1483).
- Batumlu, D. Z., Bogenç-Demirel, E. (2019). Nazmi Ağıl'ın Canterbury hikâyeleri çevirisine çeviri sosyolojisi bağlamında bir bakış. *Journal of Turkish studies* 14(6), 3037-3058.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Routledge and Kegan Paul.
- Canım, R. (2000). *Latîfî tezkiretüş-şu'arâ ve tabsıratu'n-nuzamâ* (inceleme- metin). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- D'hulst, L. (2001). Why and how to write translation histories. J. Milton (Ed.), *Crop* 6, special edition "emerging views on translation history in Brazil" içinde (ss. 21-32).
- Dilçin, C. (1993). Mantikut-Tayr'ın manzum çevirileri üzerine bir karşılaştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 35-52.
- Emirosmanoğlu, Z. (2020). Çeviribilim sosyolojisine doğru: Bourdieu sosyolojisiyle Türkiye'de çeviribilim alanını düşünmek. *IU Journal of Translation Studies*, 11, 35-53.
- Even-Zohar, I. (1978). The position of translated literature within the literary polysystem. J. S. Holmes, J. Lambert & Raymond van den Broeck (Ed.), *Literature and translation: New, perspectives in literary studies* içinde. Acco.
- Even-Zohar, I. (1997). The making of culture repertoire and the role of transfer. *Target*, 9(2), 373-81.
- Fazlıoğlu, I. (2003). The place and importance of the scientific works written in or translated into Turkish in the formation of language consciousness in the Ottoman period. *Kutadgubilig felsefe-bilim araştırmaları*, 3, 151-184.
- Fedâî Dede. (1274). *Mantiku'l-Esrâr: Tercüme-i Mantiku't-Tayr*. Türk Dil Kurumu Kitaplığı. Fil/20360.
- Gölpınarlı, A. (1968). *Ferideddin-i Attar, Mantık Al-Tayr I-II*, 3. bs. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Güler, G. (2023). Çevirmenin çoklu habitusu. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(2), 237-248.
- Gülşehrî. (1318). *Mantiku't-Tayr*. Türk Dil Kurumu Kitaplığı. Nu. A/120.
- Hanna, S. F. (2014). Remapping habitus: Norms, habitus and the theorisation of agency in translation practice and translation scholarship". In G. Vordoerobermeier (Ed.), *Remapping Habitus in Translation Studies*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789401210867_006
- Inghilleri, M. (2005). The sociology of Bourdieu and the construction of the 'object' in translation and interpreting studies. *The translator*, 11(2), 125-145. 10.1080/13556509.2005.10799195.

- İnalçık, H. (2006). Türk edebiyatı I. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kadızaade Şeyh Mehmed. (1578). *İnşirahü's-Sadr*. Türk Dil Kurumu Kitaplığı, No. 38.
- Kocatürk, S. (1982). *Gülşehri ve felek-name*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kuru, S. S. (2012). The literature of Rum: The making of a literary tradition (1450-1600). S. N. Faroqi & K. Fleet (Eds.), *The cambridge history of Turkey, 2, the Ottoman empire as a world power 1453-1603* içinde (ss. 548-592). Cambridge University Press.
- Kutlay, S. Y. (2015). Kişisel tarihin bir ürünü olarak çevirmen habitus'u. *International Journal of Language Academy*, 3(1), 428-437.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, rewriting and manipulation of literary fame*. Routledge.
- Meylaerts, R. (2008). Translators and (their) norms. In A. Pym, M. Schlesinger & D. Simeoni (Eds.), *Towards a sociological construction of the individual. Beyond Descriptive Translation Studies* içinde (ss. 91-102). John Benjamins.
- Paker, S. (2002). Translation as terceme and nazire: Culture-bound concepts and their implications for a conceptual framework for research on Ottoman translation history. T. Hermans (Ed.), *Crosscultural transgressions, research models in translation studies II: Historical and ideological issues* içinde (ss. 120-143). St Jerome Publishing.
- Sayols, J. (2018). Transculturation and Bourdieu's habitus theory. *Target*, 30(2), 260-287. <https://doi.org/10.1075/target.16097.say>
- Simeoni, D. (1998). The pivotal status of the translator's habitus. *Target*, 10(1), 1-39.
- Toska, Z. & Kuran-Burçoğlu, N. (1996). *Ferideddin-i Attar'ın mantıku't-tayr adlı yapıtının 14, 16, 17. ve 20. yüzyıllarda yapılmış Türkçe yeniden yazımları*. *Journal of neareastern studies*, 20, 251-265.
- Tosun, E. (2022). Bourdieu'nün alan, habitus ve sermaye kavramları ışığında çeviriye bir üst bakış. *Turkish Studies-Language and Literature*, 17(3). 10.7827/TurkishStudies.62116
- Toury, G. (1995). The nature and role of norms in translation, *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins.
- Toury, G. (2002). Translation as a means of planning and the planning of translation: A theoretical framework and exemplary case. S. Paker (Ed.), *Translations: (re)shaping of literature and culture* içinde (ss. 148-165). Boğaziçi University Press.
- Zaifi. (1556). *Türk Dil Kurumu Kitaplığı*. Nu. 144.